

V. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО
ТА ІСТОРИОГРАФІЯ

Конча Сергій
(Київ)

СІМ АРГУМЕНТІВ НА КОРИСТЬ ДОСТОВІРНОСТІ «ІОАКИМОВА ЛІТОПІСУ»

Серед, текстів, належність яких до літописної спадщини Давньої Русі, тривалий час була і лишається предметом дискусії, найбільш знаменитим може бути названий Іоакимів літопис (далі ІЛ)¹. Приписуваний авторству першого новгородського єпископа Іоакима і визнаний першим дослідником цього документу В. Н. Татищевим зразком майже цілковито втраченої «донесторової» літописної традиції, літопис викликав навколо себе суперечки, що не вщухають вже більше двох століть². Описана В. Н. Татищевим майже детективна історія здобуття і послідуочого таємничого зникнення рукопису, надзвичайна оригінальність структури та змісту викладу, відсутність паралельних або близьких текстів, які могли би підтвердити аутентичність бодай окремих фрагментів ІЛ, закономірно викликають у дослідників обережно-скептичне ставлення до цього твору. Нерідко вважається, що ІЛ є ретельно продуманою підробкою першої половини XVIII ст. Окремі автори (серед них відмітимо Н. Карамзіна) приходили до висновку, що творцем фальшивки навряд чи міг бути хтось інший, ніж сам В. Н. Татищев.

Проте, з іншого боку, авторитет В. Н. Татищева як серйозного й обережного дослідника, вкупі з підкупаючою правдоподібністю окремих вказань ІЛ, продовжують викликати у багатьох довірливе ставлення до ІЛ. Ряд вказань загадкового літопису і навіть цитати з нього (достатньо згадати **«Путята крести [Новгород] мечем, а Добриня огнем»**³) стали хрестоматійними і увійшли до підручників з історії. Унікальність тексту і «детективні» обставини його віднайдення самі по собі не можуть бути доказом його підробного характеру – згадаємо, що ті ж особливості притаманні й «Слову про Ігорів похід», на користь достовірності якого (як давньоруського тексту) останнім часом наведені вагомі аргументи⁴. Що стосується оригінальності повідомлень ІЛ, які часом вступають у пряму суперечність з викладом «канонічної» версії давньоруської історії за «Повістю минулих літ», то чимало подібного роду оригінальних, часом просто дивовижних вказань та епізодів знаходимо, наприклад, також в Никонівському літописному своді, в Новгородському Першому літописі, інших творах новгородської традиції тощо. Отже, погляд на ІЛ, як на джерело заздалегідь недостовірне, не є однозначним, а довірливе ставлення до цього твору ряду дослідників зовсім не обов'язково відносити на рахунок недосвідченості або наївності останніх.

Попри те, що неодноразово вже наводилися аргументи на користь слушності та історичної значущості інформації ІЛ, в цілому ситуацію з оцінкою твору, як можливого історичного джерела, можна назвати «патовою»: при наявності діаметрально протилежних думок щодо походження тексту, більшість фахівців, навіть визнаючи «небезнадійність» певних повідомлень ІЛ, вважають за краще уникати використання його інформації в конкретних побудовах і взагалі обходити цей твір стороною.

Немає сумніву, що рукопис, в якому за визначенням В. Н. Татищева містився Іоакимів літопис, належав руці переписника (або ж автора) XVII – першої половини XVIII ст. Про це зазначив сам В. Н. Татищев в своїй стислій характеристиці рукопису: *«письмо новое, но*

*худое, склад старой, смешенной с новым, но самой простой и наречие новгородское*⁵. Напочатку викладу ІЛ дається нарис легендарної передісторії слов'ян (або, точніше, словен новгородських), який явно видає «освіченого» автора, назагал знайомого з античними уявленнями про народи Причорномор'я і відповідає стилістиці, прийнятій у хроністів та істориків XVI–XVII ст. Ці ознаки пізнього походження (пізньої редакції) тексту наводять на думку, що сам «літопис» може бути нічим іншим як своєрідним стислим «парафразом» давньоруської історії, виконаним якимсь начитаним монахом одного з новгородських монастирів, що був знайомий як з літописами, так і з новітніми польськими або литовськими історичними працями, можливо також стародавніми мапами, на кшталт популярного в XV–XVI ст. атласу Птолемея⁶. Свій «конспект з історії» освічений монах доповнив власними різноманітними здогадками, а деякі місця прикрасив напівфантастичними легендами.

Подібне пояснення феномену ІЛ є досить поширеним⁷. Проте, неможливо повністю ігнорувати ту обставину, що досвідчений знавець літописів В. Н. Татищев у відхиленнях ІЛ від «норми» - себто канонічного «Несторового» викладу розвитку подій – побачив ознаки того, що зміст ІЛ дійсно сягає незалежного від «Нестора» літописного викладу початку XI століття. Справді – для компіляторів XVI–XVII ст. зовсім нехарактерним є вигадкування невідомих з писемних текстів подробиць і виправлення історичних подій за власним бажанням. На користь позиції В. Н. Татищева свідчить, начебто, й те, що унікальні подробиці тексту ІЛ виглядають надивовижу правдоподібними⁸. Але з іншого боку, категоризм В. Н. Татищева щодо статусу ІЛ у поєднанні з тією обставиною, що, крім нього, більш немає свідків існування таємничого рукопису, дає підстави підозрювати його самого в авторстві.

Останній погляд в найбільш рішучій формі висловив нещодавно О. П. Толочко, який дійшов висновку, що «Іоакимівський літопис не існує поза працею самого В. Н. Татищева»⁹. На думку дослідника, усі повідомлення ІЛ тією чи іншою мірою слугують для підтвердження ідей і припущень В. Н. Татищева, висловлюваних ним в його «Історії Російській», що і дозволяє безпомилково визначити його як автора «літопису». Прикметним і, як побачимо далі, особливо вагомим для нас є висновок О. П. Толочка про те, що ніхто, крім В. Н. Татищева, не зміг би написати такий досить непростий текст, яким постає перед нами Іоакимів літопис (тим самим зникає гіпотетичний освічений монах-літописець з Новгороду)¹⁰.

Уважний розгляд аргументації О. П. Толочка перекнує, однак, в тому, що його «викриття» В. Н. Татищева засновано більше на логіко-апріорному підході, ніж на конкретному встановленні фактів відповідностей між гіпотезами В. Н. Татищева та повідомленнями ІЛ¹¹. Подібного роду фактів виявляється зовсім небагато, а там де вони є, віднаходяться паралелі і в інших літописних версіях, які, вочевидь, були основою для побудов В. Н. Татищева і, звичайно, могли послугувати джерелом повідомлень ІЛ. Останнє може вказувати на пізній (і вторинний) характер ІЛ, але доказом авторства В. Н. Татищева означені відповідності й паралелі не можуть слугувати.

Що стосується другого висновку О. П. Толочка, згідно якого тільки В. Н. Татищев з його науковим багажем міг у XVIII ст. скласти текст ІЛ, то він видається справедливим лише в контексті погляду на ІЛ як на завідомий фальсифікат тієї доби (іншої можливості О. П. Толочко просто не допускає). Якщо ж, спираючись на цілий ряд міркувань, ми виключимо авторство В. Н. Татищева¹², то другий висновок О. П. Толочка може обернутися у «позитивному» (щодо претензії ІЛ на достовірність) ключі, адже виявиться, що ніхто з істориків і письменників XVIII ст. (і більш ранніх часів відповідно) не міг *штучно* створити текст ІЛ. Лишається, отже, виходити з того, що ІЛ розвивався за

звичайними законами формування літописних текстів, переживши низку редакцій, і містить «нашарування» як зламу XVII–XVIII ст., так і, скажімо, XV століття¹³ і, вочевидь, більш давніх часів.

Що могло би бути доказом того, що ІЛ може доносити до нас якісь крихти достовірної інформації, які не були донесені іншими відомими нам літописами? Сподівання віднайти рукопис, яким користувався В. Н. Татищев, на сьогодні можуть вважатися абсолютно нереальними. Вкрай сумнівно, що буде знайдений якийсь давній текст, паралельний ІЛ, який би підтвердив існування останнього «поза В. Н. Татищевим». Та навіть якби щось таке і пощастило би знайти серед рукописної спадщини XVIII–XIX ст., це все одно не розвіяло би сумнівів і не припинило би дискусій щодо достовірності і реальної цінності тексту ІЛ.

Справжнім доказом достовірності ІЛ (як і інших подібних текстів) могло би бути вивірення його інформації на основі даних, фактологічна основа яких не підлягає сумніву і які не могли бути відомі в XVII–XVIII ст., у тому числі такому знавцеві як В. Н. Татищев.

Як вже говорилося вище, такі дані є і відповідні верифікації проводилися¹⁴. Нижче ми спробуємо узагальнити найбільш переконливі аргументи, які висувалися на користь слушності інформації ІЛ, і доповнити їх новими даними і спостереженнями.

1. Археологічними розкопками в Новгороді в районі, примикаючому до узбережжя р. Волхов були виявлені сліди досить значної пожежі кінця X ст.: дендрохронологічні дати вказують на те, що пожежа сталася безпосередньо перед 989–991 рр. Провідний дослідник історії Новгороду В. Л. Янін зіставив ці дані з вказаннями ІЛ, де описується повстання невдоволених насильницьким охрещенням новгородців проти посланих Володимиром воєвод. Воєводи Путята і легендарний вихователь Володимира Добриня карають новгородців: **«...на развітании Добрыня ... повеле у брега некие дома зажесчи, чим люди паче устрашени бывше, бежаху огонь тушити»** (очевидно пожежа мала бути значною, адже даремно Добриня запам'ятався як «хреститель вогнем»). Як вважає В. Л. Янін, археологічно виявлена пожежа сталася саме в тому місці, на яке вказав Іокимів літопис і саме в тому (989) році, коли (згідно з іншими літописами) мало відбуватися охрещення новгородців¹⁵. Є підстави вважати, що мешканці деяких згорілих садиб загинули, оскільки на місці будівель знайдені два монетних скарби, датованих кінцем X ст. Останнє корелюється з вказанням ІЛ, що в Новгороді була тоді «січа зла»¹⁶ - Володимир запалив дома новгородців саме для того, аби відволікти їхніх власників від участі у збройному протистоянні.

Ці дані дозволили В. Л. Яніну зробити наступний висновок щодо ІЛ: «Думаю, что эти наблюдения подтверждают реалистическое существо повести о крещении новгородцев [...] Наличие в повести отдельных реалистических деталей, находящих археологическое подтверждение, позволяет считать, что её возникновение [...] опиралось на какую-то достаточно устойчивую древнюю традицию»¹⁷.

2. На відміну від інших літописних версій, що вказують на отримання Руссю при Володимирі християнських вчителів і церковних ієрархів безпосередньо з Візантії, в ІЛ відзначено значну посередницьку роль Болгарії: **«Царь же болгарский Симон присла иерей учены и книги довольны»**, **«...и прислаша митрополита Михаила, мужа велми ученаго, болгарина суща, с ним 4 епископы и многи иереи, диаконы и демественники от славян»**¹⁸. Ці, здавалося б, мало забезпечені фактами вказання на щільні контакти з Болгарією в період християнізації знаходять усе більшу підтримку в світлі досліджень останнього століття.

Ще у 1913 р. М. Д. Присьолков, звернувши увагу на ряд суперечностей в літописних розповідях про Володимирове хрещення і спершись на різноманітні непрямі вказання з

літописів, візантійських і східних джерел, дійшов висновку, що церковна ієрархія була отримана наприкінці 980-х років саме з Болгарії і певний час підкорялася не константинопольській патріархії, а болгарський митрополії в Охриді¹⁹.

Вивчення болгарських культурних впливів на розвиток християнських традицій Русі засвідчує їх, без перебільшення, виняткове значення. Болгарське посередництво виразно прослідковується в літературі, архітектурі, живописі, музиці тощо²⁰. Ці впливи виразно постають вже на самих ранніх етапах розвитку християнства. В літописанні, на думку ряду дослідників, певний час домінувала система літочислення прийнята винятково в Болгарії²¹.

На непересічне значення болгарських культурних впливів на Русь у перші роки після прийняття нею християнства яскраво вказують результати археологічного дослідження головної руської церкви того періоду – церкви Богородиці (Десятинної), збудованої в Києві у 990–995 рр. Ще в 1960-х роках було вказано на певні аналогії між Десятинною церквою і принципами болгарської церковної архітектури X ст.²² Останнім часом, завдяки новому етапу дослідження пам'ятки, з'явилися нові незаперечні підтвердження цьому. Сучасні дослідники зазначають: «Найбільш близькі до Десятинної церкви пам'ятки I болгарського царства (Пліска, Преслав, Охрид), що будувалися не набагато раніше її. [...] Про вірогідний болгарський слід в історії будівництва Десятинної церкви може свідчити і напис «ЩН» на плінфі. Навряд чи серед перших київських плінфоробів були письменні, що вільно писали на плінфі. Але це міг зробити майстер з Болгарії. На болгарські витоки деяких майстрів, що будували Десятинну церкву, вказують і полив'яні плитки підлоги. На той час полив'яна кераміка для прикраси споруд у християнському світі використовувалась лише в Болгарії – преславська школа»²³.

Враховуючи, що Десятинна церква Богородиці будувалася саме як центральний, соборний храм Русі, виразний «болгарський слід» в ній є вельми красномовним.

На думку М. Д. Присьолкова, в 1030-х роках на зміну болгарським чільникам церковної організації Русі приходять представники Константинополя. У зв'язку з цим, історія Володимирова хрещення піддається певному «цензуруванню», а «болгарський період» в історії руської церкви цілеспрямовано піддається забуттю, практично не знайшовши висвітлення в літописанні²⁴. Отже, виходить, що тільки Іоакимів літопис зберіг правдивий, хоча і дуже лаконічний відгомін тих подій.

3. Згідно з ПМЛ та іншими літописами, першою в списку дружин Володимира I фігурує донька полоцького князя Рогнідь, «здобута» Володимиром близько 978 – 979 рр. Але ІЛ називає перед Рогніддю Олову, «княжну варязьку»²⁵, з інших літописних версій взагалі невідому. Згідно з ІЛ, Олова була матір'ю старшого сина Володимира Вишеслава, який згадується в ПМЛ під 988 р. теж як старший син, що був посаджений у Новгороді, але помер ще за життя батька.

Ісландські джерела («Сага про Олава Трюгвасона») повідомляють про дружину Володимира на ім'я Аллогія, яка згадується в подіях, що мали відбуватися близько 977–978 рр., імовірно в Новгороді²⁶. В. Н. Татищев, мимохідь згадавши скандинавську традицію про гардського конунга Вальдемара (= Володимира) і Аллогію, ототожнив останню з Ольгою, Володимировою бабусею²⁷. Сучасні автори також не сумніваються в тому, що на образ Аллогії дуже вплинули давньоруські спогади про «наймудрішу з людей» княгиню Ольгу²⁸. Однак Аллогія не просто згадується сагою як дружина Вальдемара і мудра жінка, але й відіграє активну участь в сюжеті, при цьому нічим не нагадуючи своїми діями відому з літописів діяльність Ольги. Отже, вельми ймовірно, що в Аллогії мав бути ще один прототип, ближчий у часі до описуваних сагою подій, а у

творців саги мали бути якісь підстави для зближення постатей бабці Володимира та однієї з його дружин.

Імовірною основою для такого зближення могла послугувати близькість імен в разі, якщо серед дружин Володимира була жінка, ім'я якої могло асоціюватися з іменем Ольги. Згадана в ІЛ Олова, яка, будучи «попередницею» Рогніді, фактично збігається з легендарною Аллогією в часі, найкраще підходить на цю роль. Те, що Володимир повинен був мати законну дружину ще до того, як одружився (також і) на Рогніді, підтверджується старшинством Вишеслава, який не був сином Рогніді, і про матір якого в ПМЛ не сказано нічого певного. Те, що першою дружиною Володимира, з якою він одружився між 972 і 977 роками, найімовірніше, мала бути саме варяжка, випливає з вказання літописів на перебування у ці роки князя «за морем», звідки він прибув на Русь з варягами.

Думка про тотожність Олови ІЛ з Аллогією, звичайно, не є новою²⁹. Т. Н. Джаксон приписує авторство цієї ідеї В. Н. Татищеву, що знову ж кидає підозру на останнього як на автора ІЛ. Але в дійсності справа обстоїть дещо інакше. На вказаних Т. Н. Джаксон сторінках «Истории Российской» зовсім не йдеться про підтвердження сагою даних ІЛ або навпаки. Натомість ми знаходимо там досить дивну фразу: «*Владимир, по сказанию Иоакима, будучи в Варягах женился, но на чьей дочери и как звали не показано, токмо от нея сына старшего Вышеслава сказал, а Нестор оного от Рогнеды полоцкой рожденного*»³⁰. Насправді, в тексті ІЛ не приведено вказань на одруження Володимира за морем, тоді як ім'я і походження його старшої дружини, матері Вишеслава, якраз зазначені. ПМЛ, в усякому разі кращі списки, не називають Вишеслава сином Рогніді; про очевидну суперечність подібної можливості зазначає тут же і сам В. Н. Татищев³¹.

Попри всі ці дивовижні накладки, В. Н. Татищев: а) не говорить про тотожність Олови і Аллогії, б) не відмовляється від заявленого в 1-му томі припущення про тотожність Аллогії з Ольгою.

Можна, звичайно, припустити, що В. Н. Татищев навмисно видає з себе «незацікавлену особу», водночас незгарбно підштовхуючи читача до думки про підтвердження вказань «зконструйованого» ним псевдо-літопису незалежним джерелом. Але виникає питання: для чого поважному історику потрібна була ця заплутана «гра у піжмурки» з читачем, якщо можна було просто внести до «псевдо-літопису» потрібні вказання, а в належному місці удати своє нейтральне до них ставлення?

А головне, слід мати на увазі, що В. Н. Татищев був досить поверхньо (звичайно, з точки зору наших сучасних знань) знайомий зі скандинавськими джерелами³², він не міг достеменно знати, що імені *Аллогія* зовсім немає в скандинавському іменослові, натомість *Олова* (або *Алов*) було дуже поширеним жіночим іменем в епоху вікінгів. Напрочуд вдала трансформація унікального книжного імені в бік реальної форми мала би свідчити про гідну подиву інтуїцію автора. В контексті ж інших наведених тут обставин «аргумент Олови» перетворюється на ще один аргумент на користь ІЛ.

4. ІЛ розповідає про війну Володимира з «князем ляхов и ленчан» *Месчем* (= Мещем ?)³³, який явно відповідає першому історичному польському князю Мешку I, відомому також як Мечислав I. В. Н. Татищев не сумнівається, що саме «Мечислав» є повною формою відносно ширше вживаного «Мешко» і використовує у своєму історичному викладі саме її³⁴. Проте, на сьогодні можна вважати встановленим, що ім'я «Мечислав» є штучним конструктом, який увійшов до загального вжитку у XV ст. з подачі Яна Длугоша. Відомий, переважно, з німецьких джерел X – XI ст., Мешко I виступає там як *Mesico*, *Mesco*, *Misico*, *Musco* і под.³⁵ На думку ряду дослідників, найбільш імовірною повною формою зменшувального «Мешко» (пол. «*Mieszko*») є прасл. **Мьстиславъ* = польське *Mścisław*, що відбито в джерелах також як *Miséczlaus* тощо³⁶. Первинно

зменшувальна форма імені мала би виглядати в такому разі як *Мьсѣ-ько. За умови відікання суфіксу (що могло бути зумовлено нормами вульгати), ця форма буде фактично збігатися з тією формою імені, що дає ІЛ³⁷.

Отже, якщо Мешко насправді був *Мьстислав'ом, ІЛ виявлявся би у відображенні цього імені точнішим за інші джерела.

5. В розповіді ІЛ про війну Святослава на Балканах читаємо: **«По смерти Ольги Святослав пребываше в Переяславцы за Дунаем [...] не единою побеждая, последи у стены долгия все войско погуби»**³⁸. Вказання на якусь «довгу стіну», про яку немає мови ані в літописах, ані у візантійських істриків, неодноразово привертало увагу. В. Н. Татищев не втримався від зауваження: *«Какая сия стена и где, описания я не нахожу»*. В. І. Вишегородцев вказував на збудовані напочатку VI ст. у 50 кілометрах від Константинополя оборонні споруди, що так і звалися Довгі стіни, вони відокремлювали півострів, на якому розташовано місто, від континенту. Те, що війська Святослава доходили сюди підтверджується вказанням ПМЛ: **«За малом бе не дошел Царяграда»**. Унікальність повідомлення ІЛ про довгі стіни на Балканах, на думку автора, має свідчити на самотність і слухність вказань цього документу і, відповідно, засвідчувати вагомість його як історичного джерела³⁹.

Натомість О. П. Толочко перетворює це повідомлення на аргумент contra. Згадки Довгих стін поблизу Константинополя так часто трапляються у візантійських авторів, зазначає він, що не знати про них В. Н. Татищев просто не міг. Підкреслено розгублена фраза історика: *«Какая сия стена и где...»* – видає бажання заплутати читача і відвести від себе підозри⁴⁰.

Цінність обох спостережень нівелюється, однак, тим, що про «погублення» Святославом війська в околицях Константинополя не говорить жодне джерело. Якщо вірити Леву Диякону, основні поразки і справді важкі втрати руси понесли на Нижньому Дунаї, в районі Преслава і Дористола, де вони оборонялись від військ імператора Іоанна Цимісхія⁴¹. Інформація літописів також вказує на те, що перелам у війні стався під час дій в районі Переяславця і Доростола на Дунаї.

У зв'язку з цим, варто звернути увагу на опис арабського автора Аль-Масуді (перша половина X ст.) країни Бурджан (Дунайської Булгарії): *«Країна Бурджан має 20 днів у довжину і 30 днів у ширину. Область Бурджан оточена терновим забором, в якому містяться дірки, на киталт дерев'яних вікон, забор цей нагадує стіну при каналі»*⁴². Йдеться явно про дерев'яно-земляні укріплення на кордонах, подібні до тих, які були збудовані при Володимирі на південному порубіжжі Русі. «Область Бурджан», очевидно, має відповідати первинному осередку тюрків-протоболгар по обидві сторони Нижнього Дуная. Наявність в цьому регіоні (зокрема, в Добруджі) довгих земляних укріплень-валів відмічається сучасними дослідниками⁴³. Частково ці укріплення сягають захисних споруджень римського часу («Траянових валів»), але, разом з тим, археологічно встановлена співвіднесеність частини цих захисних ліній з періодом розквіту Болгарського царства у IX – X ст., коли вони могли бути збудовані болгарами у зв'язку зі зростанням загрози з боку степів⁴⁴.

Судячи з географії останніх битв «росів» Святослава з візантійцями, вони відбувалися десь неподалік згаданих укріплень-валів. Вали, вочевидь, доповнювалися дерев'яними заборонами і цілом могли бути охарактеризовані очевидцями як «довгі стіни» (про що, власне, говорить і Масуді).

В. Н. Татищев не знав праці Аль-Масуді і, відповідно, не міг знати про те, що на кордонах Болгарії у IX–X ст. існували потужні засічні лінії. Тим більше здогад про

«довгі стіни» на місці загибелі Святославого війська не міг би прийти в голову компілятору монаху.

6. Згідно з Іоакимовим літописом, до того як столицею північних словен став Новгород (що відбулося з приходом Рюрика), головним їхнім осередком був «град» Славенськ: **«Славен князь... иде к полунощи и град великий созда, во свое имя Славенск нарече»**⁴⁵. У подальшому викладі це місто фігурує як «Великий град». При всій очевидній легендарності цієї інформації, невідомий з «авторитетних» джерел Великий град Славенськ, знаходить дивовижну паралель в знаменитій східній темі про «три центри русів» – Славю, Куявію і Артанію. Країна Славія арабських джерел, що одностайно ідентифікується дослідниками з областю ільменських словен, має своє головне місто, яке зветься Сла.а, Салау, Салав⁴⁶. Враховуючи, що основа популярного у східних авторів переказу про «три центри», може сягати другої половини IX ст.⁴⁷, не можна не відмітити фактичного збігу легендарної інформації ІЛ з цілком заслуговуючим на довіру східним джерелом.

Щоправда, місто Славенськ (Словенеск) в якості найдавнішого центру словен (словенів і русів) і попередника Новгорода зустрічається також в легендарно-літературному «Сказании о начале земли русской» - відомій у багатьох списках пам'ятці XVII ст. новгородського походження⁴⁸. Відтак, не можна виключати, що укладач ІЛ запозичив свій образ давньої північної столиці саме звідти. Але навіть якщо інформація ІЛ в цьому разі є вторинною, збіг легендарної новгородської традиції про Славенськ зі східними згадками про столицю Славії Салав все одно лишається. Відповідно, ми можемо зробити висновок, що представлена в «Сказанні...» традиція має в собі певне історичне зерно, що сягає вельми глибокого коріння. Останнє, у свою чергу, підвищує шанси на достовірність Іоакимова літопису, як вірогідного прояву тієї ж таки традиції.

7. Неодноразово зверталася увага на використання в ІЛ давньоскандинавських географічних найменувань: Городорик (= Gardarikki, Русь), Гунигар (= ? Kaenugarđr, Київ), Бярмья (= Bjarmaland), Колмогард (= Holmgardr, Новгород). На думку норвезького науковця Б. Клейбера, яку підтримав також С. Н. Азбелев⁴⁹, вживання цих назв вказує на те, що серед джерел компілятивного твору, відомого нам як ІЛ, були усні перекази скандинавів, багато яких постійно мешкали в Новгороді, Пскові тощо.

Теоретично, звичайно, назви ці міг включити до вигаданого псевдолітопису і автор XVIII ст., зокрема В. Н. Татищев, який був знайомий зі згаданими назвами завдяки працям скандинавських істориків. Але слід враховувати, що будучи досвідченим знавцем літописання, В. Н. Татищев не міг не розуміти, що фігурування в давньоруському тексті не знаних руським книжникам скандинавських назв відразу ж викличе величезні підозри щодо «давньоруськості» такого тексту.

Привертає увагу, що назву «Колмогард» в ІЛ вжито зовсім не в тому значенні, в якому скандинавські джерела знають Holmgardr⁵⁰. В ІЛ ця назва означає якесь священне місце, де мешкають віщуни і куди прибуває словенський старійшина Гостомисл для отримання пророцтв і принесення жертви богам⁵¹. Це несподіване і, здавалося б, зовсім фантастичне трактування Колмогарда-Гольмгарда знаходить задовільне пояснення в світлі археологічних даних. Сучасні розкопки виявили поблизу північного узбережжя озера Ільмень гніздо поселень з шарами першої половини – середини IX ст. (часом, на який мали би припадати описані в ІЛ події)⁵². На думку одного з авторів розкопок Є. Н. Носова, саме за цими поселеннями, околиці яких навесні регулярно заливала повінь, первинно закріпився термін Holmgardr, який в перекладі означає «острівний двір (двори)»⁵³. На думку Т. Н. Джаксон, назва Holmgardr є переосмисленням незасвідченої слов'янської назви *Хълмь-городъ, яка відносилася до Рюрикова городища при витоці р. Волхов

з Ільменя⁵⁴. В обох випадках «первинний Гольмгард» опиняється в безпосередній близькості до Перині – згаданого в новгородських джерелах і засвідченого нині археологічно язичницького святилища на оз. Ільмень⁵⁵. Археологічні дослідження виявили на місці Перині, як і на навколишніх поселеннях, шари IX ст.⁵⁶

Зі сказаним чудово корелюється згадки «Сказания о начале русской земли» про «волховный городок», що був збудований «полуночных мечтаний ради» в місці «зовомом Перыня»⁵⁷. Імовірно, саме район Перині і був тим пристанищем віщунів, куди прибув Гостомисл для моління і тут же сучасні дослідники розміщують «первинний Гольмгард».

Навряд чи, слід наголошувати наскільки маловірогідною є імовірність інтуїтивної здогадки книжника XVIII ст. про те, що «Гольмгард» у IX ст. був ще не Великим Новгородом (яким він виступає у сагах), а саме язичницьким капищем, або ж розташованим поряд «городком».

* * *

Наведені вище спостереження свідчать про перспективність подальшого вивчення Іоакимова літопису, як імовірного історичного джерела епохи Давньої Русі.

¹ *Татищев В. Н.* История российская. – Т. 1. – М. – Л., 1962. – С. 107–114.

² Про їхню історію: *Лавровський П. А.* Исследование о летописи Якимовской // Учёные записки второго отделения Императорской Академии наук. – СПб., 1856. – Кн. 2. – Вып. 1. – С. 75–93; *Линниченко Н. А.* Краледворская рукопись и Иоакимовская летопись // Журнал министерства народного просвещения. – 1883. – Октябрь. – С. 247–257; *Толочко А.* “История Российской” Василия Татищева: источники и известия. – М. – К., 2005. – С. 196–205; *Азбелев С. Н.* Устная история в памятниках Новгорода и новгородской земли. – СПб., 2007. – С. 6–34.

³ *Татищев В. Н.* История... – С. 113.

⁴ Зокрема: *Зализняк А. А.* «Слово о полку Игореве»: взгляд лингвиста. – М., 2004.

⁵ *Татищев В. Н.* Указ. соч. – С. 107.

⁶ Звідси взятий, вочевидь, «Бастарн на Дунаї»: *Татищев В. Н.* Вказ. праця. – С. 108.

⁷ *Gorlin M.* La Chronique de Joachim // Revue des études slaves. – Paris, 1939. – Т. 19. – Р. 40–51; *Шамбинаго С. К.* Иоакимовская летопись // Исторические записки. – 1947. – Т. 21. – С. 254–270; *Гольдберг А. Л.* Легендарная повесть XVII века о древнейшей истории Руси // Вспомогательные исторические дисциплины. – Л., 1982. – Вып. XIII. – С. 62; *Алексеев В.* Фольклорный первоисточник Новгородской традиции XVII века // Проблемы источниковедения и политической истории. – М., 1995.

⁸ Пор., зокрема: *Лавровський П. А.* Указ. соч. – С. 123–157; *Азбелев С. Н.* Указ. соч. – С. 24–28; *Назаренко А. В.* Древняя Русь на международных путях. – М., 2001. – С. 345.

⁹ *Толочко А.* Указ. соч. – С. 245 і вище.

¹⁰ *Толочко А.* Указ. соч. – С. 241.

¹¹ *Азбелев С. Н.* Указ. соч. – С. 30–31; *Конча С. В.* Чи існує Іоакимів літопис? // Український історичний журнал. – № 2. – 2007. – С. 178–181.

¹² *Линниченко Н. А.* Указ. соч. – С. 257; *Конча С. В.* Вказ. праця. – С. 182.

¹³ Пор.: *Янин В. Л.* Летописные рассказы о крещении новгородцев (о возможном источнике Иоакимовской летописи) // Русский город. Исследования и материалы. – М., 1984. – Вып. 7. – С. 56.

¹⁴ *Янин В. Л.* Указ. соч. – С. 49–56; *Вышегородцев В. И.* Иоакимовская летопись как историко-культурное явление. Автореф. дисс... канд. ист. н. – М., 1986 (див. також: *Азбелев С. Н.* Вказ. праця. – С. 24–28).

¹⁵ *Янин В. Л.* Указ. соч. – С. 54–55.

¹⁶ Там само. – С. 55.

¹⁷ Там само. – С. 56.

¹⁸ *Татищев В. Н.* Указ. соч. – С. 112.

- ¹⁹ *Приселков М. Д.* Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X–XII вв. – СПб., 1913. Див. також: Введение христианства на Руси. Сборник научных трудов. – М., 1988. – С. 154–169; Пор.: *Азбелев С. Н.* Вказ. праця. – С. 26.
- ²⁰ Див. зокрема: *Рогов А. И.* Культурные связи Киевской Руси с другими славянскими странами в период её христианизации // Принятие христианства народами Центральной и Юго-Восточной Европы и крещение Руси. – М., 1988. – С. 209–220.
- ²¹ *Кузьмин А. Г.* Начальные этапы древнерусского летописания – М., 1977. – С. 277–292.
- ²² *Холостенко М. В.* З історії зодчества Давньої Русі X ст. // Археологія. – Т. XIX. – Київ, 1965. – С. 76–77, 82.
- ²³ *Івакін Г. Ю., Іоаннісян О. М.* Перші підсумки вивчення Десятинної церкви у 2005–2007 роках // Дьнеслово. Збірка праць на пошану дійсного члена НАН України П. П. Толочка. – К., 2008. – С. 210–211.
- ²⁴ Введение христианства... – С. 163–164.
- ²⁵ *Татищев В. Н.* Указ. соч. – С. 113.
- ²⁶ *Джаксон Т. Н.* Исландские королевские саги о Восточной Европе. – М., 1993. – С. 133–136 и далее. *Её же.* Четыре норвежских конунга на Руси. – М., 2000. – С. 17, 27.
- ²⁷ *Татищев В. Н.* Указ. соч. – С. 306.
- ²⁸ *Джаксон Т. Н.* Исландские... – С. 186–187.
- ²⁹ *Джаксон Т. Н.* Указ. соч. – С. 187. Пор. також *Махновець С. Л.* Літопис руський за Іпатським списком. – К., 1990. – С. 48, прим. 9.
- ³⁰ *Татищев В. Н.* История российская. – Т. 2. – М. – Л., 1963. – С. 225–226.
- ³¹ Там само. – С. 226.
- ³² Пор. *Татищев В. Н.* Указ. соч. – Т. 1. – С. 292–309.
- ³³ *Татищев В. Н.* Указ. соч. – С. 112.
- ³⁴ *Татищев В. Н.* Указ. соч. – Т. 2. – С. 64.
- ³⁵ Зокрема: *Urbanczyk S. Mieszko* // Słownik starożytności słowiańskich. – Wrocław, etc. – Т. 3, cz 1. – S. 248.
- ³⁶ *Куник А., Розен В.* Известия Ал-Бекри и других авторов о Руси и славянах. – СПб., 1878. – С. 96–97; *Urbanczyk S. Idem.*
- ³⁷ Крім того, щодо співвідношення *Мьсти(-slavъ) із очікуваним *Мещ* можна вказати **вцсть** - **вцщий** тощо.
- ³⁸ *Татищев В. Н.* Указ. соч. – С. 111.
- ³⁹ Див. про це: *Азбелев С. Н.* Указ. соч. – С. 25.
- ⁴⁰ *Толочко А.* Указ. соч. – С. 221.
- ⁴¹ *Диакон Лев.* История. – М., 1988. – С. 68–82.
- ⁴² *Гаркави А. Я.* Сказания мусульманских писателей о славянах и русских. – С. 126.
- ⁴³ *Gajewska H.* Trajana waly // Słownik starożytności słowiańskich. – Wrocław, etc. – Т. 6. – S. 125; *Чорній В.* Історія Болгарії. – Львів, 2007. – С. 43.
- ⁴⁴ Припускається навіть, що деякі вали були побудовані саме у зв'язку з болгаро-візантійськими війнами у другій пол. X ст.: *Gajewska H. Idem.*
- ⁴⁵ *Татищев В. Н.* Указ. соч. – С. 108.
- ⁴⁶ *Новосельцев А. П.* Восточные источники о славянах и Руси VI–IX вв. // Древнерусское государство и его международное значение. М., 1965. С. 416–417.
- ⁴⁷ *Новосельцев А. П.* Там же. – С. 408; *Коновалова И. Г.* Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы. – М., 2006. – С. 232.
- ⁴⁸ *Гольдберг А. Л.* Легендарная повесть... – С. 50–62; *Алексеев В.* Фольклорный первоисточник...
- ⁴⁹ *Kleiber B.* Nordiske spor i en gammel russiske kronike // Maal og Minne. Oslo, 1960. Heft. 1–2. – S. 70; *Азбелев С. Н.* Указ. соч. – С. 19–20.
- ⁵⁰ Див. щодо цього: *Джаксон Т. Н.* Austr I Gördum. Древнерусские топонимы в древне-скандинавских источниках. – М., 2001. – С. 83–103.
- ⁵¹ *Татищев В. Н.* Указ. соч. – С. 110.
- ⁵² *Носов Е. Н.* Новгород и новгородская округа IX–X вв. в свете новейших археологических данных (к вопросу о возникновении Новгорода) // Новгородский исторический сборник. –

- Вып. 2 (12). – 1984. – С. 31–33; *Носов Е. Н. Плохов А. В.* Новые исследования в Ильменском Поозерье // Ладога и её соседи в эпоху Средневековья. – СПб., 2002. – С. 159–180.
- ⁵³ *Носов Е. Н.* Новгород... – С. 33.
- ⁵⁴ *Джакон Т. Н.* Austr... – С. 90–92.
- ⁵⁵ *Седов В. В.* Древнерусское языческое святилище в Перыни // Краткие сообщения института материальной культуры. – М., 1953. Вып. L. – С. 92–93.
- ⁵⁶ *Носов Е. Н. Плохов А. В.* Новые исследования... – С. 170 – 177.
- ⁵⁷ Полное собрание русских летописей. – Т. XXVII. – М.–Л., 1962. – С. 138; Т. XXXI. – М., 1968. – С. 12.